

Орлов Юрій Юрійович

*начальник центру розроблення
та використання технічних засобів
Київського національного університету
внутрішніх справ, доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник*

Форми запобігання злочинності

Розкриття злочинів, розшук та викриття осіб, що їх вчинили, є першочерговими завданнями оперативно-розшукової діяльності. Разом з тим, в ході ОРД здійснюються заходи запобіжного характеру, спрямовані на недопущення вчинення злочинів на етапі їх задуму та готування, а також на виявлення й усунення причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів. Запобіжні функції властиві не тільки оперативно-розшуковій діяльності, але й суміжним видам діяльності, зокрема, кримінально-процесуальній, пенітенціарній тощо. Для позначення такої превентивної діяльності в кримінології застосовують терміни «запобігання злочинам (злочинності)», «профілактика злочинів (злочинності)»,² «попередження злочинів (злочинності)», «відвернення злочинів», «припинення злочинів».

Зауважимо, що до сьогодні в юридичній науці ведеться полеміка щодо змісту та співвідношення зазначених понять. Професор А.П. Закалюк зазначає, що в юридичній літературі, у тому числі у підручниках із кримінології, і на практиці для визначення тої самої діяльності із запобігання злочинності вживаються різні терміни: «профілактика», «припинення», «попередження», «запобігання», «відвернення» тощо [2, с. 319]. За словами професора О.І. Алексєєва, «иногда указанные термины (особенно «предупреждение-профилактика», «предупреждение-предотвращение») употребляются как синонимы» [4, с. 341]. Відсутність єдиного критеріального підходу до розмежування понять, що позначаються цими термінами, не сприяє усвідомленню їх сутності та неминує призводити до термінологічної плутанини.

Якщо виходити зі змісту досліджуваних понять, то найбільш широке тлумачення припускає термін «попередження» (рос. «предупреждение» [8, с. 249]) оскільки він означає випередження своїми діями якихось подій [7, с. 572]. Основним змістом попередження є випередження в часі подій, які мають чи можуть відбутися, з метою впливу на них. Отже, термін «попередження злочинності (злочинів)» за змістом охоплює інші: профілактику, припинення та відвернення, і є для них узагальнюючим. Разом з тим, термін «попередження злочинності» не є безперечним для позначення превентивної діяльності, на що справедливо вказує А.І. Долгова [4, с. 320]. Цей термін не пов'язаний з функцією охорони, оберігання, яка є необхідною, визначальною ознакою превенції злочинності як негативного соціального феномену.

Порівняно з терміном «попередження», термін «запобігання» (рос. «предохранение») має суттєву особливість. Змістом терміну «запобігання» є також випередження в часі якихось подій з метою впливу на них. Але характер цього впливу виявляється більш конкретизованим. Запобігти – означає заздалегідь охоронити, оберігти від чогось, що має характер небажаної події [1, с. 320], [5, с. 718], [7, с. 570]. Отже, термін «запобігання злочинності (злочинів)» за змістом є дещо вужчим, ніж термін «попередження» і, на нашу думку, таким, що більше підходить для позначення превенції злочинності. За змістом термін «запобігання» також є узагальнюючим для понять «профілактика», «припинення» та «відвернення».

Змістом терміну «відвернення» (рос. «предотвращение») є усунення, здійснене заздалегідь [7, с. 570]. Як правильно зазначає А.П. Закалюк, цей термін зазвичай вживають щодо певної загрози, яка вже існує [2, с. 319]. Словники української мови визначають відвернення як усунення певної біди, небезпеки [1, с. 125], [5, с. 289]. Отже, термін «відвернення» доцільно застосовувати щодо випадків усунення загрози вчинення конкретного злочину («відвернення злочину»). З цієї причини вираз «відвернення злочинності» слід вважати таким, що не має реального змісту, оскільки термін «злочинність» є збірним і не відображає конкретної загрози.

Історично склалося так, що під відверненням злочинів розуміють діяльність, спрямовану на унеможливлення вчинення злочинів, що перебувають на стадії задуму або готування (ст. 14 КК України). Якщо злочин зупинено на стадії замаху (ст. 15 КК України) або в ході його

² У статті досліджуються форми спеціальної превенції (спрямовані безпосередньо на недопущення злочинів). Запобіжні заходи загальносоціального (економічного, політичного, ідеологічного тощо) характеру, які спрямовані на вирішення різноманітних соціальних проблем і запобігання злочинності мають побічним ефектом, – не розглядаються.

здійснення (для продовжуваних злочинів), то такі дії прийнято називати *припиненням* злочину (рос. «прекращение», «пресечение» [8, с. 259]). Термін «припинення» означає змушування кого-небудь перестати робити щось [1, с. 943], [6, с. 902], зупинення силою, різким втручанням [7, с. 575] і цілком відповідає праксеологічному змісту примусового зупинення злочинних дій.

Термін «*профілактика*» (від грецького *prophylaktikos* – запобіжний) традиційно розуміють як діяльність, спрямовану на унеможливлення вчинення злочинів, щодо здійснення яких ще не сформований злочинний намір [2, с. 329]. Тобто профілактика, на відміну від припинення та відвернення злочинів, спрямована на запобігання не конкретного злочину, який *має бути* вчинений, а імовірних злочинів, які *можуть бути* вчинені. Отже, відмітними ознаками профілактики є:

- 1) імовірнісний характер злочинів, щодо яких здійснюється запобігання;
- 2) множинність (невизначена кількість) злочинів, щодо яких здійснюють запобігання;
- 3) можливість запобігти не тільки умисним злочинам, але й злочинам з необережності;
- 4) наявність системи профілактичних заходів.³

Множинність злочинів дозволяють застосовувати термін «профілактика злочинності». При цьому вираз «профілактика злочинів», на наш погляд, застосовний лише для випадків запобігання певному виду (групі) злочинів, наприклад, насильницьким злочинам, кишеньковим крадіжкам, заняттю проституцією, порушенням правил безпеки руху тощо. Водночас зрозумілим є те, що вираз «профілактика злочину» в смислі запобігання конкретному злочинному діянню позбавлений реального змісту.

При відверненні та припиненні злочинів об'єкти запобіжного впливу є, зазвичай, цілком конкретними. Це, відповідно, намір вчинити злочин певними особами, дії з готування до його вчинення, або ж безпосередньо конкретні злочинні дії. В ході профілактики об'єкти запобіжного впливу пов'язані з невизначеним колом злочинів та часто (у випадку загальної профілактики) – з невизначеним колом осіб.

Як відомо, профілактику прийнято поділяти на загальну та індивідуальну. Під *загальною профілактикою* розуміють діяльність з виявлення в різних сферах соціального життя причин, умов, інших детермінант злочинності, розробки і вжиття заходів з їх усунення (нейтралізації, блокування). *Індивідуальна профілактика* полягає у виявленні осіб, від яких, судячи по вірогідно встановлених фактах їх антигромадської, протиправної поведінки, можна очікувати вчинення злочинів, і здійснення щодо них та щодо їхнього оточення виховних та інших заходів впливу з метою попередження злочинів [4, с. 350]. Отже, профілактика, на відміну від припинення та відвернення злочинів, не спрямована на запобігання конкретних злочинів, але може бути направлена на певних осіб (індивідуальна профілактика).

Як зазначає професор А.П. Закалюк, «залежно від міри сформованості причин та умов злочинної поведінки і пов'язаного з цим моменту їх реалізації у здійсненні такої поведінки, запобігання злочину поділяється на: а) профілактику, яка здійснюється до формування злочинного умислу; б) запобігання, що відбувається після сформування злочинного умислу до початку вчинення злочину; в) припинення злочину, до якого належать запобіжні заходи, здійснювані після початку кримінально-караних дій» [9, с. 513]. Схожої думки дотримується Я.Ю. Кон-дратьєв [3, с. 45].

Підсумовуючи викладене, можна зробити **висновок**, що запобігання злочинності методами спеціальної превенції здійснюють у наступних формах:

- 1) профілактика злочинності (загальна та індивідуальна);
- 2) відвернення злочинів;
- 3) припинення злочинів.

Співвідношення зазначених форм запобігання (попередження) злочинності схематично наведено на рисунку 1.

³ Оскільки «профілактика» є збірним терміном, самостійним феноменом, окремі заходи профілактичного характеру ще не можуть бути визначені як профілактична діяльність.

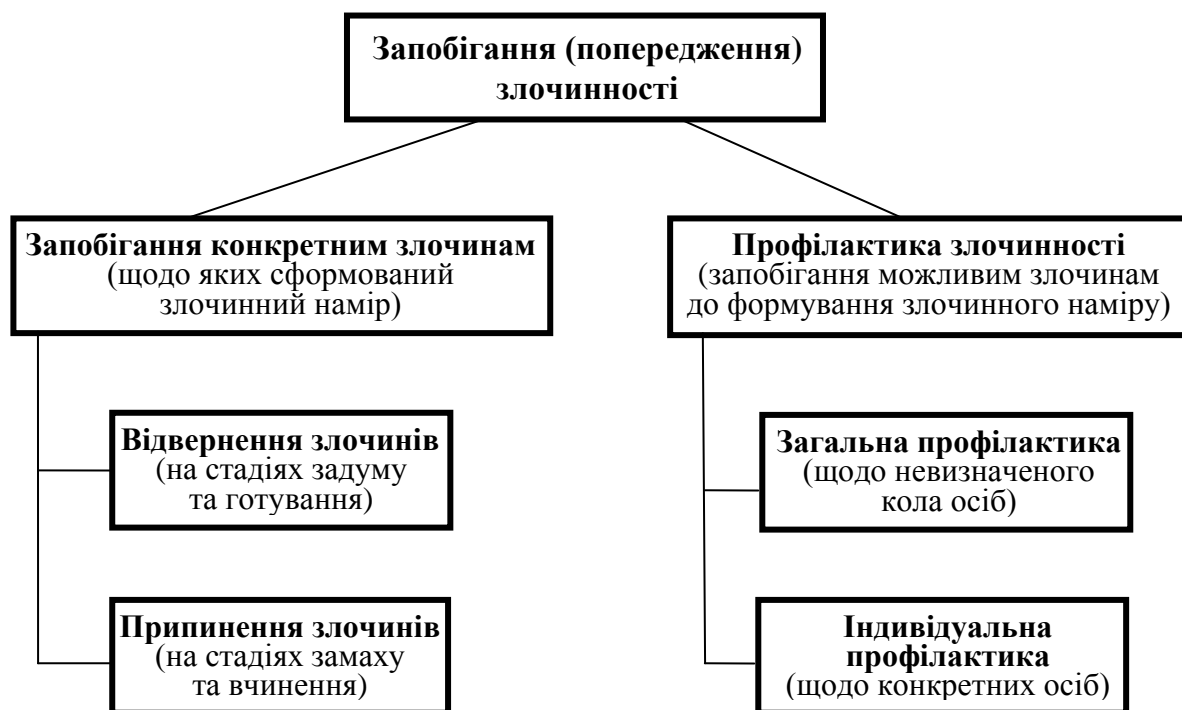

Рис. 1. Форми запобігання (попередження) злочинності

Наприкінці слід зауважити, що визначення співвідношення понять «запобігання злочинам (злочинності)», «попередження злочинів (злочинності)», «відвернення злочинів», «припинення злочинів», «профілактика злочинів (злочинності)» дозволяє не тільки краще усвідомити їх зміст, але й правильно розуміти обставини, за яких правоохоронний орган має право здійснювати запобіжну діяльність у тій чи іншій формі із застосуванням методів, напрацьованих правоохоронною практикою.

Подальші наукові пошуки у досліджуваній сфері, на нашу думку, мають стосуватися дослідження запобіжних функцій оперативно-розшукової, кримінально-процесуальної, пенітенціарної та інших видів правоохоронної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. І гол. Ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
2. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К.: Видавничий дім „Ін Юре», 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
3. Кондратьєв Я.Ю. Теоретичні, правові та оперативно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції: Монографія. – К: НАВСУ, 2004. – 444 с.
4. Криминология: Учебник для юридических вузов / Под общ. ред. А.И. Долговой. – М.: Издат. Группа НОРМА–ИНФРА-М, 1999. – 784 с.
5. Новий словник української мови: в 3-х т. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Вид-во «Аконіт», 2003. – Т. 1. – 928 с.
6. Новий словник української мови: в 3-х т. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Вид-во «Аконіт», 2003. – Т. 2. – 927 с.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Советская энциклопедия, 1970. – 900 с.
8. Українсько-російський словник наукової термінології / За заг. ред. Л.О. Симоненко. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 416 с.
9. Юридична енциклопедія: в 6-ти т. / Під ред. Ю.С. Шемшученко. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. – Т. 2. – 742 с.